

an-tecknat

Medlemsblad för Sollentuna Släktforskare nr 4 - 2021

Källa: Karta ritad av Erik Ågren, beskuren.

Sveriges äldsta badort

Läs på sid. 4 om Gustafsberg vid Uddevalla

Kalendarium	sid. 2
Ordförandens spalt	sid. 3
Släkthus i Gustafsberg	sid. 4
Kattlars Anders Matsson	sid. 7

Borttappat	sid. 9
Nya medlemmar	sid. 10
Bergsmän och smeder	sid. 11

Sollentuna Släktforskare

c/o Marianne Ljungström
Flädervägen 55
194 64 Upplands Väsby

Hemsida: www.sollentunaslaktforskare.se
e-post: info@sollentunaslaktforskare.se
Plusgiro: 712 140-3
Swish: 123 103 64 66

Föreningen, som är politiskt och religiöst obunden, bildades 1990 och har 204 medlemmar. Föreningen vill öka intresset för släktforskning, bland annat genom föredrag och studiebesök.

Styrelsen

Marianne Ljungström, ordförande

Margaretha Vinterholt, vice ordförande

Agneta Berghem, sekreterare

Kjell Hassel, kassör

Kaj Högländer

Camilla Wetzell

Owe Lindquist

Styrelsen kan nås via föreningens e-post:
info@sollentunaslaktforskare.se

Föreningen är medlem i Sveriges Släktforskarförbund och samarbetar med Studieförbundet Vuxenskolan.

an-tecknat

ISSN 2002-9799

Medlemsbladet beräknas komma ut med fyra nummer per år och ingår i medlemsavgiften.
Ansvarig utgivare: Marianne Ljungström tel.
070-351 30 24.

Redaktionsgruppen består av Agneta Berghem, Agneta Svensson, Birgitta Hassel och Margaretha Vinterholt.

Manus och bilder skickas till: Margaretha Vinterholt: marg.vinter@gmail.com

Nästa nummer beräknas komma ut i februari.
Tryck: Stocken - Snabbtryck AB, Sollentuna.

Kalendarium

Föredragen äger rum i Amornasalen.

Läs mer om föredragen på vår hemsida.

Föredragen börjar kl. 18.00 och håller på i cirka en timme.

Information om eventuella ändringar får du via e-post och på vår hemsida.

Lördagen den 15 januari kl. 11.00-15.00

SLÄKTFORSKNINGENS DAG. Tema:

”Släktforska på gårdar, orter och andra släktrelaterade platser”. Utställare och släktforskarhjälp. Sollentuna bibliotek, 1 tr.

Torsdagen den 3 februari kl. 18.00

FÖREDRAG av Birgitta Meurling: ”Vid hans sida. Prästfrun som bondmora, församlingsmoder och medarbetare cirka 1800–1950.”

Onsdagen den 9 mars kl. 18.00

ÅRSMÖTE i Tintomamarummet och därefter FÖREDRAG av Hans Högman: ”Knektar, ryttare och båtsmän – indelningsverket 1682–1901”.

Släktforskarstödet vid släktforskar datorn

på Sollentuna bibliotek ges följande

onsdagar: 19/1, 16/2, 16/3, 20/4, 11/5 och

8/6. Forskarstödet bokas via nätet. Se vår

hemsida www.sollentunaslaktforskare.se

och välj Släktforskning/Forskarstöd för

instruktioner och länk till bokningen.

Årsavgift 2022

Kom ihåg att betala årsavgiften senast den 27 december. Avgiften är 200 kronor för enskild medlem och 80 kronor för familjemedlem på samma adress och betalas till PG 712 140-3 eller Swish 123 103 64 66. Du får inbetalningskortet som PDF via e-post i stället för som tidigare en bilaga i tidningen. De som inte har e-post får det via vanlig post.

Styrelsen

Har du ny e-postadress eller har du flyttat?

Kom ihåg att meddela föreningen via info@sollentunaslaktforskare.se

Rensa i mail-boxen

OBS! Kom ihåg att rensa i din mailbox så att föreningens e-post kommer fram.

Ordföranden har ordet

Äntligen kunde vi träffas fysiskt den 5 oktober på ett föredrag i Amorinasalen. Alla var glada att vi kunde ses igen och prata över en kopp kaffe, det är många som har saknat den sociala delen när man varit tvungen att sitta hemma vid sin dator och lyssna på föredrag. Året har gått fort och vi närmar oss julen.

Det har varit roligt att våra föredrag, forskarstöd och caféer via Zoom fungerat bra. Detta har gjort att vi kunnat hålla igång föreningen och inte förlorat medlemmar. Kommer Folkhälsomyndigheten med nya restriktioner så kan vi återgå till det digitala.

På hemsidan har vi lagt ut en DNA-flik med några användbara länkar.

Har ni några önskemål och idéer om vad som kan finnas här så är vi tacksamma för synpunkter.

Idag måste man bifoga en tulldeklaration när man skickar DNA-prov till USA. Under DNA-fliken finns information om hur tulldeklarationen fylls i.

Dödskivan nr 8 kommer i slutet av året, exakt datum finns inte så håll utkik på Släktforskarförbundets hemsida www.rotter.se.

Nu planerar vi för nästa års aktiviteter. Kom med förslag på föredrag och studiebesök!

Vi behöver en person till redaktionsgruppen för *an-tecknat*. Hör av dig på föreningens e-post om du är intresserad.

Tack alla som ställt upp för föreningen under året! Det gäller släktforskarhjälp, redaktionsgruppen för *an-tecknat* och de som bidragit med artiklar. Tack också till er som sett till att det funnits kaffe på våra fysiska medlemsmöten.

Jag önskar er alla en GOD JUL och ETT GOTT NYTT ÅR!

Marianne Ljungström

Facebook

Välkomna till Facebookgruppen **Sollentuna Släktforskare** som är en privat Facebookgrupp för medlemmarna i Sollentuna Släktforskare.

Länken är www.facebook.com/groups/740526902712831/

I Facebookgruppen kan ni till exempel få hjälp med att tyda gammal handstil, diskutera och lägga upp tips och länkar i ämnen relaterade till släktforskning.

Föreningens kommande aktiviteter läggs också upp i Facebookgruppen.

Camilla Wetzel

Bidrag till *an-tecknat*

Vill du lämna ett bidrag till *an-tecknat*? Det behöver inte vara långt. För att kunna ge ut medlemsbladet behöver vi ditt bidrag.

Vad fick dig att börja släktforska? Har du hittat något roligt, något skämmigt, något tråkigt, något häpnadsväckande? Har du ett intressant foto att berätta om?

Vill du dela med dig av detta till oss andra släktforskare så är ditt bidrag mer än välkommet.
Margaretha/Redaktionskommittén

Kallelse till Årsmöte 2022

Onsdagen den 9 mars kl. 18.00

i Tintomrarummet.

Motioner ska vara inlämnade senast måndagen den 31 januari till föreningens e-post: info@sollentunaslaktforskare.se

Släkthus med brunnsdrickande, badliv och barnhus i Gustafsberg

Vår medlem Brita Ågren tillbringade åren 1945–1948 sin barndoms somrar i Sveriges äldsta badort Gustafsberg. Många av husen där har bebotts av hennes släktingar på mammans sida.

Enligt stavningsregler skall namn, när vederbörande har avlidit, skrivas med modern stavning, det vill säga Carl blir Karl, Gustaf blir Gustav. Cirka tre kilometer sydväst om Uddevalla ligger en badort, Gustafsberg. På moderna kartor, kataloger etc. står det alltså Gustavsberg, vilket ofta förväxlas med det Gustavsberg som ligger på Värmdön utanför Stockholm. Den bohusländska badortens traditioner hålls dock vid liv och den ort jag beskriver stavas alltså Gustafsberg.

Brunnsdrickandet

Jag börjar med brunnsdrickandet. På 1700-talet blev det populärt hos societetspersoner att sköta sin hälsa genom att dricka brunn. Men det som lockade var inte bara hälsoaspekten utan troligen i än högre grad livet omkring brunnen, med spatserturer, orkestrar och fester. Medevi, Loka, Porla, Ramlösa och Vårby var bland de första brunnsorterna i Sverige. Paviljongerna i området (byggda första halvan av 1800-talet) har bland annat tjänstgjort som bostad för de musikanter (ibland från Italien) som spelade i brunnsparken. De har även använts till biljard. I den mellersta paviljongen kan man nu dricka brunn, den återinvigdes 1976.

Badliv

Förutom att dricka brunn, flera glas vatten, började man på slutet av 1700-talet komplettera behandlingen med bad. Beroende på vad som fanns i omgivningen erbjöds bad i varmt vatten, i kallt vatten, i saltvatten, i gytta.

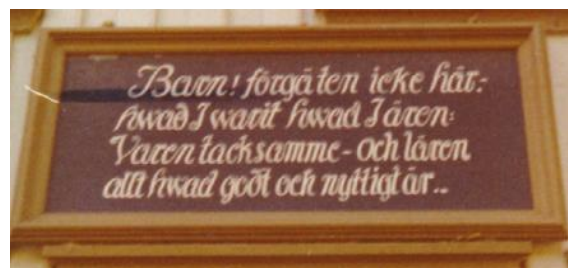
Gustaf IV Adolfs (1778–1837) son Gustaf (1799–1877) ansågs som fyraåring vara sjuklig och som behandling ordinerades bland annat salta bad och han skickades till Gustafsberg.

Barnhus

Under 1700-talets andra hälft fick Uddevalla ett ekonomiskt uppsving. Storsillen gick till, vilket ledde till fler sillsalterier, tunnfabriker med mera. Handelssjöfarten ökade även av järn och virke.

I denna stad föddes Anders Knape Hansson (1720–1786). Fadern var handlande och sjökaptan, dock inte förmögen. Anders gick tidigt till sjöss. När han gick iland igen var han förmögen och ägde flera skepp och fick 1750 burskap i Uddevalla. Han gifte sig 1758 med en rådmansdotter Catharina Hegardt (1736–1772), de fick inga barn. De köpte Baggetofta gård som låg vid en vik cirka 15 km sydväst om Uddevalla. Några månader före hustruns död 1772 donerade paret Baggetofta gård till en stiftelse. Gustaf III godkände stiftelsen samt att platsens namn ändrades från Baggetofta till Gustafsberg.

Det var ursprunget till Gustafsbergs barnhus som enligt stadgarna ”skulle hava till uppgift att vara en vårds- och undervisningsanstalt för fattiga barn ej blott från Uddevalla stad utan även från övriga delar av Bohuslän. Barnen skulle å inrättningen utan åtskillnad njuta lika omvårdnad och närmare angiven undervisning.” Barnen var mellan 6 och 16 år gamla. Tavlan ovanför husets ena entré visar en annan sida av dåtidens värderingar.

”Barn! Förgäten icke här: hwad I varit hwad I ären. Varen tacksamme – Och lären allt hwad godt och nyttigt är. Foto: privat.

Strax innan han dog överlät han huset till sina två ogifta döttrar, sonen var gift och hade tre barn. År 1938 sålde systrarna huset till sin bror, den ena systemen (min mor) skulle gifta sig och flytta utomlands, den andra försörjde sig som flickskolelärarinna och sekreterare och hade antagligen inte råd att behålla huset.

När min morbror dog ärvde hans tre barn huset och de sålde det efter hand till sin fars dubbelkusin. Två bröder Zetterberg hade gift sig med två systrar Rehnberg.

Hennes dotter ärvde huset och nu ägs det av dottern och dennas barn. Villa Carolina har alltså under 172 år ägts av 14 medlemmar i släkten: min mf:s mf och hans änka, min mf, min moster, morbror och mor, mina kusiner, min mors dubbelkusin, hennes barn och barnbarn.

Villa Novilla

Byggd 1868 i Uddevalla, flyttad till Gustafsberg 1874 av fru Elise Nomell född Kullgren och gift med grosshandlaren Johan August Nomell.

Till husets historia hör att Johan A Nomell hade varit barnhusbarn i Gustafsberg. Hans far, Johan Nomell var gift med Eva Charlotta Lönner, min mf:s mf:s faster. År 1817 flyttade Johan Nomell, gift, från Uddevalla till Närke; men var i Närke lyckades jag inte tyda. Hustrun fick i husförhörslängden nu stå som husföreståndare, med kommentaren att hon 1820 utflyttat till mannen i Värmland.

Såväl Närke som Värmland har fler socknar än vad jag orkade leta igenom. Men eftersom jag visste att hon återkommit till Uddevalla gick jag igenom in- och utflyttningslängderna tills jag hittade att hon 1824 kommit in som Enkefru. Varifrån hon kom kunde jag inte tyda mer än att första bokstaven var B. Lyckligtvis har Värmland bara 10 socknar med B som första bokstav och jag hittade henne i den andra socknen, Blomskog. Nu gick det att nysta bakåt, från Uddevalla flyttade mannen Johan till Sillbodal, han var gränsridare, en tjänst vid tullen. Efter tre ytterligare flyttningar kom han till Blomskog. I Blomskog avled Johan av lungdot då sonen

Johan August var 6 år. Änkan flyttade alltså tillbaka till Uddevalla med de tre döttrarna samt den ende överlevande sonen.

Fyra år senare skrevs sonen Johan in i Gustafsbergs barnhus och efter fem år, 1833, står han som sjuttonårig bodbetjänt åter i Uddevallas husförhör.

Tio år senare står han själv som handlande. År 1847, trettio år gammal, gifter han sig och bosätter sig i Uddevalla. År 1874, drygt fyrtio år efter att han arbetat som bodbetjänt, kan han flytta in i sitt eget sommarhus, beläget bredvid barnhuset.

Syskrinet, Villa Björkås Här bodde Eric Adolf Rehnberg, badläkare med sin hustru Theresia Eriksson, deras fem barn samt Theresias ogifta syster Matilda. Här vigdes 1898 Eric Adolfs dotter Alma som blev min mormor.

Logen Hyrdes av min mormors mor Theresia Eriksson som änka och hennes ogifta syster Matilda. Hyrdes även av Svea Macfie, dotter till Johan August Nomell på Novilla.

Klippan Byggd av fabrikör Sunnerdahl för sin systerdotter, Olivia, som var min mf:s fars kusin. Pengarna och namnet kommer från Sunnerdahls bruk i Skåne. Olivia var då gift med Reinhold Kullman som var ett av A R Kullmans tre barn på Grevegården.

Snäckan Här bodde Helga Rosalba Lönner sedan hon blivit änka. Hon var dotter till Villa Carolinas Johan Carl Lönner. Numera finns konditori i huset.

Sjöstjärnan Hyrdes en sommar av min mormor och morfar, min mor föddes där.

Woldes Byggdes av min mm:s svåger, Sven Wolde, som sedan bodde där med hustru och barn.

Lillhyttan, Langes Byggd av Emil Georg Lange som under flera decennier bodde där med hustru, barn och barnbarn. Ett av barnen, Valborg, gift Rehnberg, var min mm:s svägerska.

Slottet Troligen uppförd för att rummen skulle hyras ut till de förnämre bland badgästerna. min mormor hyrde rum där

under mitten av 1950-talet.

Grevegården Den första privatvillan i Gustafsberg, marken arrenderades. Där bodde Anders Reinhold Kullman med hustru och barn. Ett av barnen gifte sig med min mf:s fars kusin, Olivia Zetterberg. De bodde senare på Klippan.

Eckbacken Sexton år efter att brodern byggt Villa Carolina, byggde min mf:s mf:s bror Alexis Lönner en villa åt sig, hustru och åtta barn.

Kamrerarebyggnaden med vidbyggt annex Används som bostad för barnhusets

direktörer. Rum har dock hyrts ut till bland andra min mormors mor Theresia Eriksson som änka och hennes ogifta syster Matilda, liksom till min mors kusin på modernet, Carl-Eric Rehnberg, samt till min mors kusin på fädernet Gudrun Zetterberg gift Elfman.

Utanför kartan finns Stora Bodele, Verner Zetterströms Bodele, Mattssons Bodele, Cissy Lönners Bodele, Grindstugan, Hålan och Emaus som också har bebotts av mina släktingar.

Brita Ågren

Kattlars Anders Matsson

Tänk att gå till kyrkan, sitta i kyrkbänken och se någon sak där som ens förfäder har gjort. Det har Annika Rullgård förmånen att få göra. Hon berättar här om sin farfars farfars farmors far Kattlars Anders Matsson som gjorde nummertavlan som hänger i Mora kyrka.

*Nummertavla i Mora kyrka
Foto: Annika Rullgård*

I Mora kyrka på pelaren längst fram, till höger om altarringen, hänger en nummertavla där siffrorna för att visa psalmnumren hänger när de inte används, se bild. Denna nummertavla

tillverkades 1726 av Kattlars Anders Matsson från Keftebyn, en del av byn Vika, cirka en mil sydväst om Mora. Kattlars Anders förfärdigade också två lite enklare nummertavlor för Venjans kyrka 1750 och han byggde till läktaren i Mora kyrka 1735.

Ramen runt nummertavlan har en fin profil och jag har mer än en gång funderat över vilka verktyg Kattlars Anders hade när han hyvlade listen som blev till ram. Tillverkade han sina verktyg själv eller tog han hjälp av någon smed? Vad använde han som ljuskälla? Att han var en mästare att finsnickra är det ingen tvekan om.

Kattlars Anders liv är väl beskrivet i dödboken, se nedan. Uppgiften om födelseår stämmer inte med födelselängden men paret Stenis Mats och Karin Larsdotter fick 1688 en son Anders. Denne son dog sannolikt innan han var fyra år för 1692 fick paret ytterligare en son som fick namnet Anders. Enligt dåtida namnskick åtminstone i Siljanstrakten återanvändes förnamn efter avlidna äldre syskon.

Sidan 75 i dödboken för 1763–1769 handlar om Kattlars Anders Matsson från byn Vika i Mora.

Begravningen ägde rum 5 feb 1764.

Kattlars Anders Mattsson ifrån Wika, född år 1687 av ärliga föräldrar Matts Mattsson modro Karin Larsdotter ibd igenom heliga dopet

intagna til Guds församlings gemenskap och berättigad til det andeliga oh eviga goda. Utom det han 1 åhr war i tjenst i de yngre åren här i Caplansgården, vistades han hemma hos sina föräldrar och fick enfaldig kunskap om salighetsvägen ehuru han ej kunnat läsa i bok. Åhr 1714 på sit 27 ålders åhr trädde han i förra resan i ägta förening med sin år 1732 aflidne maka, ho Anna Ersdr ifrå Kila socken med hwilken han i god ägta kärlek lefde uti 18 år oh blevo af Gud välsignade med 7 barn, 3 söner och 4 döttrar af hwilka nu allenast 1 son lefver efter. De övriga äro förut döda. Något öfver 1 1/2 år han i änkingestånd och inlät sig sednare resan år 1734 i Ägta förbund med sin nu i sorg efterlämnade maka ho Anna Jönsdr ifrå Utmeland med hwilken han i ägta sämja och kärlek lefvat över 30 år och blivit av Gud försedda med 3 barn, 2 söner och 1 dotter av hwilka 1 son är förut död. De öfriga lefva efter och följa sin fader med saknad til grafven. Hwad dess lefverne angår så äger han därföre godt loford efter sig i det han flitigt besökt Herrans hus och nyttjat de dyra nådemedlen och i öfrigt mycket stilla och saktmodig samt hjälpsam emot den som behöfdt lita honom i synnerhet vad hans nyttiga handtvärk angick. Uti 1 1/2 dygn var han besvärad av förstopning oh deraf orsakadt pleuresie; so plågade honom svåra därunder han hjärtil anropade gud om salig och skyndsam förlossning som ock förüntes honom sistlidne onsdags morgon kl 9 då han stilla avsomnde sedan han lefvat uti 76 år oh 2 månader.

Kattlars Anders var inte läskunnig men en son, dotter och 10 år senare måg gick i skolan runt 1750 och då stod läsning på schemat.

Den äldsta husförhörslängden för Mora omfattar åren 1664–1687. Sedan saknas husförhörslängder i 32 år. I husförhörslängden för 1716–1723 finns finsnickaren Anders Matsson tillsammans med sin mor, hustru och barn i Keftebyn. Fadern dog redan 1703. Som änka var modern gårdens överhuvud och hon använde mannens gårdsnamn. Under tiden 1724–1732 övertog sonen rollen som husbonde på gården. Samtidigt dök gårdsnamnet Kattlars upp men var kom namnet från?

Jag började leta i mantalslängder från slutet av 1600-talet. För åren 1682 till 1686 hittade jag Katt Lars Anna med son och dotter i Keftebyn. Katt var ett soldatnamn. År 1687 finns ingen Katt Lars Anna men en Stenis Mats Matsson har flyttat till Keftebyn. Kattlars Anders far hette just Stenis Mats Matsson. Så här långt kan uppgifterna runt Kattlars Anders sägas vara fakta. Jag tillåter mig en gissning: Kanske tog Stenis Mats över Katt Lars Annas gård och flyttade dit med sin hustru när han gifte sig 1686 och på så sätt kom soldaten Katt Lars namn att bli Stenis Mats sons gårdsnamn något tiotal år senare. Men tar man till en gissning är det dags att hejda sig och inte gå längre på den inslagna vägen.

Mora kyrka. Copyright Sollerö hembygdsförening.

Gårdsnamn i Dalarna

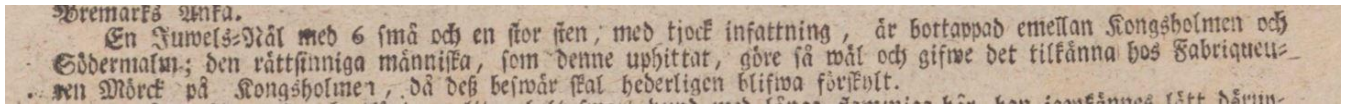
Gårdsnamn i Dalarna är inte namn på en gård utan är namn på en släkt och ärvs på fädernet. Gårdsnamnen följer med dem som bär namnet om de flyttar. Det finns ofta flera familjer i samma by med samma gårdsnamn. Tillägg som Västra, Norra, Södra, Unga med flera har använts för att skilja familjer med samma gårdsnamn åt. Många av gårdsnamnen finns i flera byar. Efternamnen var patronymikon.

Exempel på gårdsnamn i Mora: Bogg, Frost, Kånå, Rull, Grudd, Krång, Pellas, Gods, Böl, Stickå, Knagg, Bus, Amus. Hade en besökande i Vika så sent som för några decennier sedan frågat efter Anders Andersson, hade nog ingen kunnat svara men hade man frågat efter Grudd Anders hade vem som helst kunnat lämna besked.

Annika Rullgård

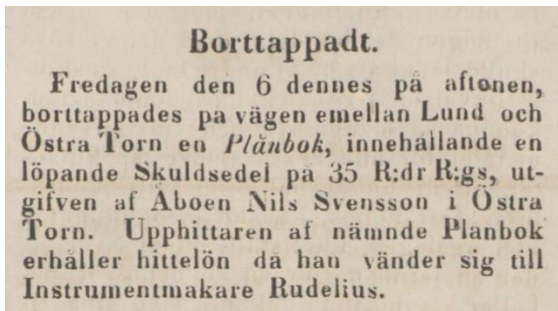
Borttappat

När man söker efter en sak hittar man ofta något annat – det gäller inte minst vid släktforskning. Vår medlem Agneta Berghem fann några efterlysningsannonser i gamla dagstidningar och började fundera över hur samhället förändrats.

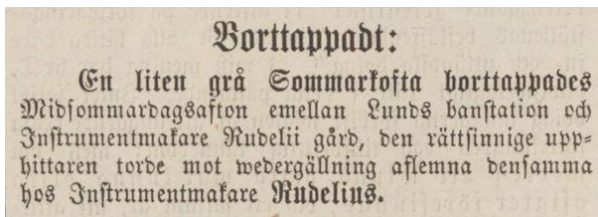

Carl Gustaf Mörck, Dagligt Allehanda 1770-07-23.

När man söker efter sina släktingar i KB:s digitaliserade dagstidningar kan man råka hitta diverse udda och spännande saker. Jag fann exempelvis en annons i *Skånska Correspondenten* 1854 om att åboen Nils Svensson tappat bort sin plånbok med en ”löpande Skuldsedel på 35 R:dr R:gs” och att hittelön utlovades till upphittaren.

Skånska Correspondenten 1854-10-14.

Lunds Weckoblad 1867-06-27.

I *Lunds Weckoblad* hittade jag en efterlysning efter en ”liten grå Sommarkofta” som borttappats på midsommaraftonen 1867. Även denne upphittare utlovades ”wederställning”. I bägge fallen skulle sakerna lämnas till instrumentmakare Rudelius, min farfars pappa Carl Peter (1819–1906). Att han var instrumentmakare visste jag redan men här fick jag veta att han troligen var känd i Lund och att man visste var hans gård låg. Sådan kunskap kan vara rolig att få. Förmodligen fick även han en viss ersättning för att vara mellanhand. Han gjorde affärer i allt upptänkligt har jag sett i

andra annonser, alltifrån försäljning av kirurgiska instrument, rakdon, glasögon, saxar och pennknivar till vinterkappor och uthyrning av rum. Men att även borttappat kunde var en affärsidé var nytt.

DN 1874-10-20.

Att min farmors morbror August Sjögrens hund ”med uppstående öron, förvillande lik en räf” sprungit bort såg jag i en annons 1874. Hunden, som han troligen var djupt fäst vid, löpte säkerligen med sin rävlighet stor risk att bli skjuten varför 15 riksdaler hittelön utlovades.

DN 1904-01-30.

Min mera avlägsne släkting Birger Klason glömde 1904, då han var knappt 13 år gammal, tre skolböcker på en spårvagn i Stockholm. Här kan man förstå att pappa professorn inte blev glad över hans slarv utan ville inpränta ordning och sakernas värde i sonen med en efterlysningsannons.

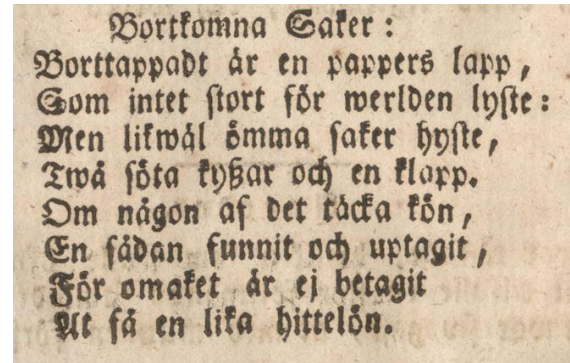
En ”Juwels-Nål med 6 små och en stor sten med tjock infattning”, som förlorats

mellan Kungsholmen och Södermalm efterlystes 1770-07-23 i *Dagligt Allehanda* och skulle lämnas till min ingifte släkting fabrikören Mörck. Att saker som hade ekonomiskt och eller affektionsvärde efterlystes är begripligt. Men att man efterlyste galoscher, paraplyer och näsdukar, visserligen märkta men ändå, kan ju idag förefalla nästan komiskt och skrattretande. Ett exempel på det senare är följande annons i *Nyköpings Weckoblad* 1781-10-27:

Förleden Torsdags eftermiddag blev emellan Rådman Pohls och Kyrkobrinken 2:ne helt nya fina blå och hvita storutiga Lärfts Näsdukar borttappade, märkte med B.M. Hwilken som desse näsdukar uphittat och på Boktryckeriet tillkänna gifwer har at undfå hederlig wedergällning.

Hur det gick i något av dessa fall har jag ingen aning om. Vi kan konstatera att sådana annonser inte längre förekommer i dagstidningarna och det beror säkert på att saker och ting inte längre är så dyra. Att efterlysa ett paraply eller en galosch skulle kosta mer än att köpa en ny för att inte tala om portokostnaden för att skicka det borttappade till ägaren. De här aktuella annonserna sattes in i lokaltidningar och även Stockholm var på den tiden en relativt liten stad. Då fanns inte andra kanaler eller ekonomiska skydd att tillgå. Idag har vi väl försäkringar mot förlust av värdefulla föremål men fortfarande förekommer anslag om bortsprungna katter och hundar på lokala anslagstavlor och lyktstolpar. I övrigt köper vi väl nytt när vi tappat bort något och är kanske till och med glada över en anledning att få ersätta det förlorade.

Redan på 1700-talet kunde man le åt efterlysningsannonser vilket jag tycker mig kunna utläsa av nedanstående dikt av Carl Hasselrot:

Carl Hasselrot, *Nyköpings Weckoblad* 1781-10-27.

Bortkomna Saker:

Borttappadt är en pappers lapp,
Som intet stort för werlden lyste:
Men likwål ömma saker hyste,
Twå söta kyssar och en klapp.
Om någon af det täcka kön,
En sådan funnit och uptagit,
För omaket är ej betagit
At få en lika hittelön.

Detta skrevs långt innan Nils Ferlin diktade sitt ofta citerade poem "Du har tappat ditt ord och din papperslapp, du barfotabarn i livet" om att förlora fotfästet i tillvaron. Carl Hasselrot förefaller ha en betydligt mer skämtsamt infallsvinkel i sin lilla kärleksdikt, tycker jag. Eller är det en vemodig klagan över en försmädd kärlek? Som så mycken annan poesi erbjuder dessa verser många olika tolkningsmöjligheter.

Agneta Berghem

Våra nya medlemmar hälsas varmt välkomna

Stina Brockman, Bo Eklund, Agneta Garnström, Christer Gunder, Tore Hamnegård,
Claes Looft, Ronny Oscarsson, Birgitta Spångfelt, Charles Sundheden,
Monica & Sven-Åke Svensson, Marianne Svärd Häggvik, Mats Trygg, Camilla Wetzel,
Torbjörn Österlind

Bergsmän och smeder - resumé

Örjan Hedenberg, vice ordförande i Föreningen För Smedsläktsforskning, FFS, höll i oktober föredrag i vår förening om bergsmän och smeder. FFS inriktar sig på smedsläkter vid svenska och i viss mån finländska bruk och bildades år 1994. Detta var vårt första fysiska föredrag efter coronaepidemins utbrott.

Det var bergsmännen som lade grunden till hela bergshantering. Redan 500 år f.Kr. började man framställa järn av rödjord/myr-malm och företrädesvis i Småland och Västmanland. Här kommer några milstolpar i utvecklingen av bergshantering.

- Cirka år 1000 uppfanns masugnen i form av mulltimmershyttan.
- Rester av en masugn har undersökts i Lapphyttan nära Norberg daterad till åren 1100–1350.
- Under medeltiden utfärdades bergsmansprivilegier.
- Mycket järn exporterades i form av osmundar. Men staten ville hellre att exporten bestod av stångjärn som var bättre förädlad och därmed bättre betalt.

Bergsbruket reglerades enligt nedan.

- Gustav Vasa menade att alla järnberg tillhörde kronan.
- På 1500-talet grundades flera kronobruk, äldst är Österby bruk.
- År 1637 bildades Generalbergsamtet, en statlig myndighet, som år 1649 bytte namn till Bergskollegium.
- År 1649 infördes järnbergsordningen, masmästareordningen och hammarsmedsordningen.
- År 1659 infördes bergsjordeböcker. Där noterades alla hemman där det fanns bergsmän. Totalt fanns det 12 bergmästardömen i Sverige och Finland (som var ett rike då).

Det fanns många olika typer av smeder såsom

- Brukssmeder

- Bysmeder, sockensmeder
- Gårdssmeder och kontrakterade smeder
- ”Egna företagare” såsom
 - Arrendatorer
 - Faktorismeder
 - Stadssmeder
 - Allmogesmeder

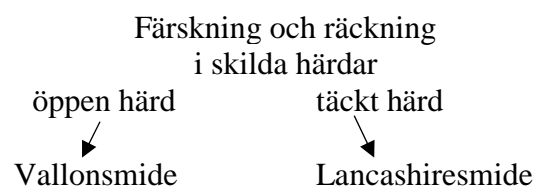
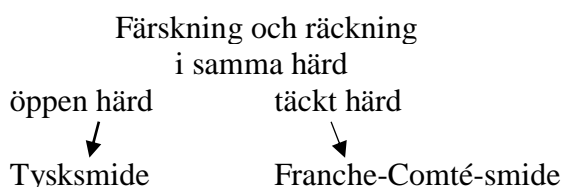
Hammarsmeder framställde ett säljbart halvfabrikat, det vill säga smidbart järn i form av stänger eller knippen. För att få järnet smidbart måste det färskas, det vill säga kolhalten måste sänkas. Följande metoder användes:

Tysksmide. Vid smideshärden smältes järnet, makas ihop och bearbetas under hammaren. Järnet värms (härddas) och dras ut (sträckes). Denna metod användes vid de stora brukerna och det arbetade tre personer vid varje skift.

Vallonsmide. Man hade två härddar, en för smältning och en för räckning. Denna metod användes vid några av de större brukerna och krävde därför en arbetsstyrka på minst nio personer per skift.

Lancashiresmide, kallas ibland för ”engelskt vallonsmide”. Metoden infördes på 1830-talet i Sverige. Man kunde använda stenkolkol istället för träkol. Metoden infördes vid många bruk och kombinerades ofta med ett valsverk. Vid Ramnäs bruk i Västmanland användes metoden ända till 1964.

Franche-Comté-smide var en fransk variant av tysksmide. Tysksmide hade en öppen härd och Franche-Comté-smidet använde en täckt härd. Den minskade kolåtgången och gav jämnare kvalitet.

Smedyrket var hårt reglerat. Hammarsmedsordningen reglerade både anställningsvillkor och löner. Samtidigt hade smederna hög status och brukspatronerna tog väl hand om dem så att de skulle stanna på bruket. Det var inte ovanligt med läkare vid de stora bruken. Och många smeder blev gamla trots det hårda och riskfyllda arbetet.

Smeden Karl Onsbäck vid Stenfors bruk. Källa: Wikipedia

Man började som kolpojke i 10-årsåldern och blev koldräng eller lärdräng ungefär vid 17 års ålder. Mästersven blev man vid cirka 25 och mästersmed vid cirka 30 års ålder. Då fick man ett mästersmedsbrev av åldermannen. Ålderman blev den som var skickligast i yrket i området. Den som inte längre orkade arbeta lika hårt eller inte ansågs lika duglig kunde få uppdraget att vara eldvakt. Uppgiften gick ut på att hindra att elden spred sig och ingripa och slå larm vid fara.

Arbetstiderna var långa. Man arbetade ungefär 75-80 timmar per vecka i olika skift. Tysksmidensbruken hade 3-timmarsskift och vallonbruken 4-timmarsskift. Man tog helg på lördagen. Eldvakten eller kolpojken fick tända härden igen på söndagskvällen så att den var klar till första skiftet på måndagen. Det tog tid att tända en eld och få den tillräckligt varm och funktionsduglig.

Bruken drevs av vattenkraft. På sommaren när vattentillgången var lägre hände det att bruken stod stilla. Då fick smederna gå på dagsverken, som gav sämre betalt. Smederna fick betalt in natura och 1/3 penningersättning. Fram till år 1766 var ersättningen en daler till arbetslaget.

Mästaren skulle av denna daler ersätta mästersvennen och koldrängen. Ofta var de familjemedlemmar. Så dalern, betalningen, stannade i så fall i familjen.

Vissa bruk hade belönings silver i form av skedar eller en silverpokal. Det var vanligt åren 1800–1835. På skedskaftet var inristat vem som fick skeden och varför. Det var främst tysksmide som gav en särskild belöning för överjärn och överkol.

När mästersvenner och mästare löste ut sitt mästersvens- eller mästarebrev fick de betala till *ämbetslådan*. Det var en kista med vanligen tre lås, åldermannen hade en nyckel och bisittarna de andra. Till ämbetslådan betalade även bruket pengar i förhållande till produktionen och dit gick dessutom utdömda böter. Pengarna användes som bidrag till gamla orkeslösa smeder och smedänkor. Man kan säga att det var ett slags pension.

Smedbostäderna var antingen ett litet hus med ett rum och kök eller ett större hus där två, tre eller upp till fyra familjer bodde i varsitt rum och kök. Bostad ingick i anställningen, liksom en bit odlingsbar mark och foder till en ko.

Hammarmidet slogs ut av gjutstålprocesserna "Bessemer" och "Martin" som kom under andra halvan av 1800-talet.

Föredraget tog även upp vidarebearbetning av stångjärnet, som stålbränning och manufaktursmide, samt smidet vid gevärsfaktorier och städer. De sistnämnda tillhörde inte Bergskollegium.

Smeder flyttade ofta och är därför svåra att följa i kyrkböckerna. Hammartingsprotokollen, som Riksarkivet scannat och lagt ut på sin hemsida, är en bra och mycket rik källa där man kan följa smederna åtminstone bitvis. I hammartingsprotokollen kan man hitta tvister och brott som hörde ihop med bergshanteringen och i många fall även listor över bruksanställda. Man kan också få mera kött på benen i olika bruksarkiv.

Det var ett intressant och trevligt föredrag med mycket fakta om arbetsmetoder, smeders liv och hur bergsbruken reglerades.
Margaretha Vinterholt